

19.Штегель А. История средневековой философии [Текст]. – СПб. : Изд. «Алетейя», б.г. – 320 с.
20.Экхарт, М. Духовные проповеди и рассуждения [Текст] / М.Экхарт, Я.Беме. — К. : Ника-Центр, 1998. — 432 с.

Надійшла до редколегії 10.04.2009

Рецензент: канд. філос. наук, проф. М.А.Єрмоловський.

УДК 123.1

С.О. ГУСЕВ, канд.філос. наук, доцент, НТУ «ХПІ»

СУЧАСНА НАУКА ТА РАЦІОНАЛЬНІСТЬ

У статті на основі аналізу сучасної науки розглядається поняття раціональності і її видів. Підкреслюється обмежений характер наукової раціональності, її історичний характер. Проводиться думка про те, що тільки в єдності з соціальною та гуманітарною раціональністю, використанням інших форм духовного досвіду наука здібна відобразити цілісність оточуючого світу.

Ключові слова: раціональність, парадигма, сциєнтизм, антисциєнтизм, позанаукове знання.

В статье на основе анализа современной науки рассматривается понятие рациональности и ее видов. Подчеркивается ограниченный характер научной рациональности, ее исторический характер. Проводится мысль о том, что только в единстве с социальной и гуманитарной рациональностью, использованием других форм духовного опыта наука способна отразить целостность окружающего мира.

Ключевые слова: рациональность, парадигма, сциентизм, антисциентизм, венаучное знание.

In the article notion of rationality and its aspects are considered on the basis of analysis of the modern science. The limited character of scientific rationality and its historical character is stressed there. The idea is following only in the unity of social and humanitarian rationality and use of other forms of spiritual experience, science can reflect integrity of the surrounding world.

Keywords: rationality, paradigm, scientizm, antiscentizm, unscientific knowledge.

Постановка проблеми і її актуальність.. Надзвичайна важливість проблеми раціональності витікає з об'єктивного розвитку світу. Світ цей надзвичайно складний і багатобарвний. Але він і єдиний, цілісний. І центром його є людина. Це вона, людина, відкрила і науку, як спосіб пізнання і наукову раціональність, як найвищу форму раціональності, взагалі.

Але людина абсолютизувала наукову раціональність, до того ж ототожнила її з природознавчою раціональністю, думаючи, що їй підвласне рішення будь-яких проблем. Життя показало, що це далеко не так. Наука, досягнувши значних результатів, одночасно досить часто ігнорувала інтереси й потреби людей, ігнорувала інші форми пізнання й інший духовний досвід людства.

Тому і наукова раціональність має свої межі, за якими закінчується її дія. А цілісний світ можна відобразити і пізнати тільки в сукупності всіх

існуючих способів, серед яких наукова раціональність – тільки один з можливих.

Оскільки наука у сучасному суспільстві займає особливе місце і відіграє особливу роль, то це, на перший план висуває і наукову раціональність, яка все частіше дає збої, як засіб пізнання. Взяти, хоча б невіршеність глобальних проблем, або багатьох медичних проблем.

Таким чином, автор статті додержується філософської *постановки проблеми* раціональності, з якої витікає значення і роль наукової раціональності. Тому, *актуальність проблеми* раціональності своє обґрунтування знаходить, перш за все, в необхідності гармонійного поєднання наукової раціональності й всіх інших її видів.

Розглядаючи *деякі точки зору* на науку та раціональність, і не беручи за мету дати їх всебічний аналіз в цій статті, автор ставить перед собою *ціль* показати не тільки необхідність єдності наукової, соціальної і гуманітарної раціональності, але і доповнення їх тим потенціалом, який міститься у поза науковому пізнанні.

XX сторіччя пройшло під знаком науки. І в XXI сторіччя вона увійшла багато у чому в образі, створеному для неї сциентизмом: наука являється абсолютною цінністю, еталоном усіх форм людської діяльності, словом – наука більш за все. Разом з такою захопленістю наукою сциентизм зовсім заперечує соціальні науки, як такі, котрі не мають ніякого пізнавального значення. Для сциентизму наукова раціональність тотожна природнонауковій і ніякої соціальної і гуманітарної раціональності не існує.

Друга, на протигагу сциентизму, філософська позиція – антисциентизм базувалась на негативних наслідках науково-технічної революції і розуміла науку і техніку як сили, ворожі сутності людини і культурі. На цій підставі наука та техніка відкидалися взагалі, як сили, котрі не мають жодного відношення до суспільного прогресу.

Отже, і в тій і в іншій позиціях маються раціональні зерна, але нерозуміння діалектики науки та наукового пізнання привело до вельми непривабливого підсумку. А на ділі суперечливий характер процесу розвитку науки допоміг виявити її справжній характер і, можливо, усвідомити помилковість своїх поглядів.

Так, наприклад, М. Вебер вважає, що не можна вимагати від науки відповідей на всі запитання, бо не в її компетенції розкрити питання сенсу життя та стати засобом його знайдення. Але, з другого боку, позитивний внесок науки в практику життя, міститься у тому, що вона розробляє механізми «оволодіння життям» і відповідні їм методи мислення [2].

Цю ж сторону науки відзначає і К. Поппер, стверджуючи, що сила науки у її зв'язку з практикою. Сучасна наука посилює наш інтелект, підкорюючи його цілям практики [9].

Безумовно, раціональність, більш за все, пов'язана з наукою. Наукова раціональність, та її модифікації, її зв'язок і взаємодія з позараціональним й ірраціональним сьогодні є предметом гострих дискусій і суперечностей.

У цьому зв'язку підкреслю, що ще Н. Бердяєв висловлював ряд цікавих думок. Він визнавав наявність наукової раціональності, хоча віддавав перевагу інтуїції. У той же самий час, він вважав, що окрім раціонального пізнання є інші «безмежні та неосяжні» сфери пізнання, і не варто нав'язувати наукову раціональність у відношенні людини до світу. Він був проти того, щоб методи природознавства механічно переносились на інші сфери духовного життя, наприклад, у соціальні науки. Більш того, на думку Бердяєва раціональне «не покриває» ірраціональне, а тому научність не є ані єдиним, ані останнім критерієм істини [1].

Наука виступає як раціональне знання, ціллю якого є здобування об'єктивної істини. Це значить, що наука вивчає дійсність, як би «об'єктно», та абстрагується від всього суб'єктивного, оціночного. Наукова раціональність забезпечує адекватне відображення людиною світу.

У цьому сила науки. Завдяки їй ми знаємо про все: про те, що світ матеріальний, а свідомість – ідеальна, що всесвіт розширюється, а наука – це засіб пізнання. Взагалі, предметом сучасної науки може стати майже усякий об'єкт реальної дійсності, бо наука, будучи тісно пов'язаною з філософією, відкрита всьому існуючому. Можливості наукової раціональності у цьому відношенні визначаються можливостями соціальної практики, як такої, рівнем суспільного розвитку у визначений історичний період.

Особливу значущість наукова раціональність набуває в інформаційному суспільстві, забезпечуючи освоєння людиною якісно нового етапу у розвитку суспільства, усіх сфер його життя.

Слід зазначити, що наукова раціональність допомагає вмістити в суб'єктивність людини все багатство реальної дійсності, і тим самим постійно збагачувати світогляд, робити його більш глибоким і досконалим.

Для раціоналізму розум являється найвищою з здібностей людини. Кажучи словами Канта, вище розуму нема нічого, а сам по собі розум є здібністю людини творити принципи. Принцип завжди виступає як вихідна передумова та логічна основа усього, як говорить Кант, результативного розміркування. Породжений розумом, принцип є керуючою та направляючою силою для живої, шукаючої думки [7]. У такому розумінні принцип виконує роль аксіоми, являючись ідеєю ясною, самою по собі, як наприклад, «абсолютна ідея» у Гегеля [4], або «матерія» у Маркса [8].

Хотілось би звернути увагу на необхідність уточнення поняття раціональності в сучасній ситуації пізнання. Оскільки розум – явище історичне, то і поняття раціональності має історичний характер і повинно розглядатися відповідно до конкретного історичного етапу пізнання. Раціональність може змінюватись, набувати нових рис і будь що втрачати з

свого змісту. Звідси й різні підходи до розуміння раціональності. У М. Вебера раціональність – це вимогливо визначений розрахунок для адекватного розкриття основних цілей пізнання [2]. У Л. Вітгінштейна раціональність, по своїй суті, не що інше, як максимальна адаптованість до умов пізнання [3]. Подібного роду визначень раціональності досить багато.

Звідси витікає, що раціональність сьогодні звичайно розглядається, як якийсь універсальний засіб організації суб'єктом своєї діяльності. Саме це робить її ціле покладанням і забезпечує досягнення цілей максимально ефективно. Всі дослідники підкреслюють при цьому дискурсивний характер раціональності і необхідність придержуватися і в думках, і в діях визначених загальнозначущих правил.

Саме у такому розумінні раціональність, в єдності природнонаукової, соціальної і гуманітарної, здатна до цілісного охоплення світу. Тому наука і являється діяльністю, спрямованою на здобуття об'єктивної істини та на постійний приріст наукових знань.

Відзначу і таку особливість науки. Будучи безумовною цінністю і будучи у своїх межах, в багатьох випадках еталоном пізнання, наука може зневажати значущість духовності, закреслювати релігійний досвід, недооцінювати езотеричні прозріння. Тому в теперішній час об'єктивно виникла проблема співвідношення науки та позанаукового знання.

Річ у тому, що наука, будучи духовним явищем, не повинна ігнорувати інші форми духовного досвіду, яких культура людства накопила достатньо багато: Веди й Упанішади, езотеричне знання, пов'язане с Гермесом Трисмегістом, китайська «Книга змін», знання, скрите у Біблії, Корані, Кабала й таке інше. Все це каже про те, що сам по собі досвід набагато більш ширший, ніж тільки науковий досвід, і що на всьому протязі існування людства були й ненаукові засоби шукання істини. Не тільки доказ виявляє істину, вважаю, наприклад Л. Шестов, але й будь-які судження мають право на існування, бо такий вже людський дух, котрий знаходиться у вічному та різноманітному шуканні. Розум тільки відображає цю здатність духа. Тому безперечно цінність представляють собою всі форми духовного досвіду в освоєнні світу [13].

Позиція Л. Шестова та його прибічників багато у чому перекикається і навіть посилюється сучасним філософом П. Фейерабендом, котрий вважає, що наука завжди збагачувалась за рахунок позанаукової методології, а тому вона «не священна» та не може претендувати на істину в останній інстанції. Більш того, він пропонує радикальні заходи – позбавити науку центрального місця у суспільстві, урівняти з іншими формами духовного досвіду – релігією, міфом, магією і виробити з урахуванням цього совокупний критерій істини [12].

По суті, П. Фейерабенд відкидає наукову раціональність і вважає неможливим зробити науку більш раціональною і більш точною. Розум

слабкий і навіть у науці повинен поступатися місцем іншим засобам пізнання. Цим, по суті, буде забезпечуватися плідотворний обмін між науковим і ненауковим світоглядом. Від цього виграє, вважає він, вся культура в цілому.

Деякі дослідники вважають, що сама наука приваблює до містицизму, будучи не здатною відповісти на багато які актуальні запитання. Це викликає виникнення і відродження так званих альтернативних наук, наприклад, різноманітних філософських вчень Сходу, трансперсональної психології С. Грофа [5]. Вони мають право на існування та тільки збагачують існуючі знання про світ, відкриваючи ще непізнане.

Сама ж по собі наука, як система знань зі своєю структурою і методологією являється наслідком тривалої еволюції її окремих елементів, які склалися у Новий час в строїне і строге утворення. Таким чином, неминущим елементом культури наука стала порівняно недавно, і поступово стала самою впливовою і могутньою силою суспільства.

Минуючи ряд стадій розвитку капіталізму, забезпечуючи його прогресивний розвиток, до середини 20 сторіччя виникає так звана «Велика наука». Святкує наукова раціональність – створюються теорії, котрі лежать в основі пояснення об'єктивної реальності: ядерна фізика, квантова механіка, теорія відносності.

Наука знаходиться в апогеї свого розвитку, і її ідеї активно впроваджуються у всі сфери життєдіяльності суспільства.

Важливо підкреслити, що в цей час визначаються два основних напрямки розвитку науки: природоведення і людиноведення. Це викликає розділ наук на природознавчі та суспільнознавчі (соціально – гуманітарні). На жаль, природонаукова раціональність подавляє та принижує соціальну та гуманітарну раціональність, в результаті чого суспільні науки безнадійно відстають у своєму розвитку.

Бурний розвиток науки, однак, породжує явище диференціації та інтеграції наукових дисциплін. З одного боку, світ настільки різноманітний, а кількість виявлених проблем настільки велика, що для пізнання і вирішення майже кожної з них, виправдано виникає самостійна наукова дисципліна. Кожна з них має свою систему понять, принципи і методи. І вчені просто перестають розуміти один одного.

Будучи обумовленою потребами пізнання, диференціація виправдана лише при умові прагнення вчених до інтеграції, тобто теоретичного синтезу надбаних знань. Це, звичайно ж, стимулює наукову раціональність (математична обробка даних, розумовий експеримент, побудова ідеальних конструкцій і таке інше).

У любому випадку, обидва процеси завжди знаходяться в єдності, постійно взаємодіють, взаємно збагачують процес пізнання. При цьому виявляється конструктивна роль філософії, котра не тільки пояснює, але й

інтерпретує отримане знання у відповідності з цілями і, головне, ідеалами людини. При необхідності вона коректує філософську картину світу, переводячи деякі з отриманих знань в статус загальнонаукових, або гранично загальних вже на рівні розуміння.

Так формуються філософські підстави науки, на базі яких складаються ідеали і норми наукової раціональності, добре помітні у моменти зміни парадигм. Сьогодні досить часто говорять про розпочату в науці зміну парадигм, принципово новому погляді на світ і людину.

Пов'язано це не тільки з глибинними процесами, які проходять у самій науці. В більшій мірі це пов'язано з переосмисленням людини самої себе. Наука показала, що може дати людині відкриття, використання у своїй діяльності об'єктивних законів. Вона дала картину світу як би зі сторони, світу як об'єкта. Але чим точніше і детальніше вона це робила, тим більш актуальним ставало питання про саму людину, її місце в світобудові.

Людина поступово зрозуміла, що вона сама і світ єдині, що вона є частиною цього світу, і тому сам світ треба пізнавати по-іншому, що підсумки пізнання повинні робити його перебування у цьому світі більш комфортним, а не більш проблемним. Наука ж повинна допомогти людині розкрити свої суттєві сили, тобто затверджуватися у Всесвіті чисто людськими засобами.

Не зрозуміло, чи достатньо для цього одного Розуму і чи здібна наукова раціональність забезпечити рішення виникаючих актуальних для людства проблем. Нерозв'язність, наприклад, глобальних проблем, прямо вказує на неспроможність науки зробити це. Парадигму, яка почала виявлятися, вже неможливо увести без синергетики, котра стверджує «нелінійний» підхід до світу зі всіма витікаючі з нього наслідками. Розвиток раціональності, у тому числі і наукової, безсумнівно, пов'язано із синергетикою.

Необхідно також відзначити, що переосмислення орієнтирів розвитку на людину робить актуальним так званий антропний принцип, суть якого в твердженні про те, що Всесвіт має сенс лише при наявності спостерігача. Людина і являється таким спостерігачем – світ такий, тому що є ми. Якщо це так, то цілі пізнання і практики повинні обумовлюватись виключно позиціями гуманізму, що і повинна включати в себе наукова раціональність.

Сьогодні є підстава говорити про те, що наявність і нерозв'язність сучасною наукою глобальних і багатьох інших проблем, породжують ситуацію, яка ставить людство майже у безвихідний стан. Не виправдавши покладених суспільством на неї задач, наука увійшла в полосу кризи, хоча і продовжує демонструвати свої фантастичні можливості. Чи не про це говорять можливості, які відкрились перед людством у зв'язку з клонуванням, розшифровкою генетичного коду людини, використанням стоволових клітин в медицині?

Нова парадигма обумовлює і нову раціональність, з допомогою якої сформується і новий світогляд на основі цінностей, які виробляє і обґрунтовує філософія. Зараз філософія повинна виконати свою головну функцію. Вона зав'язана шукати світогляд, здатний врятувати від загибелі людей, для яких дорогі цінності, які виходять за межі задоволення тваринних потреб [6].

Висновок: Увесь матеріал і зміст статті призводить до розуміння того, що пізнання буття світу, усього суцього, має сенс тільки у тому разі, якщо воно підпорядковане гуманістичним цілям і задачам всього людства.

Список літератури: 1. *Бердяев, Н. А.* Новое религиозное сознание и общественность [Текст] / Николай Александрович Бердяев / под ред. Л.С. Чибисенков, сост.и коммент. В.В. Сапов. – М. : Канон+, 1999. – 464с. — (История философии в памятниках). – ISBN 5-88373-109-0. 2. *Вебер, М.* Избранные произведения [Текст] / М. Вебер ; [Пер. с нем.] ; Предисл. Пиам Павловна Гайденко ; Коммент. Алексей Федорович Филиппов ; Сост., послесл. Юрий Николаевич Давыдов. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с. 3. *Витгенштейн, Л.* Логико-философский трактат [Текст] / Людвиг Витгенштейн. – М. : Издательство иностранной литературы, 1958. – 133 с. 4. *Гегель, Г. В. Ф.* Система наук [Текст] / Георг Вильгельм Фридрих / ; [Пер. с нем. Г. Шпет]. – Репр. изд. 1959г. — СПб. : Наука, 1999. — (Слово о сущем). – Ч. 1 : Феноменология духа. – 444с. – ISBN 5-02-028235-9. 5. *Гроф, С.* Путешествие в поисках себя: Измерения сознания. Новые перспективы в психотерапии и исследовании внутреннего мира [Текст] / Станислав Гроф ; Пер. с англ.; Под общ.рук. Н.И. Папуш и М.П. Папуш. – М. : Ин-т трансперсональной психологии ; Издательство Института психотерапии, 2001. – 327 с. 6. Исторические типы рациональности [Текст] / Отв. ред. П.П. Гайденко. – М. : РАН. Ин-т философии. – Т. 2. – 1996. – 348 с. 7. *Кант, И.* Критика чистого разума [Текст] / Иммануил Кант ; [Пер. с нем. Н.О. Лосский]. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. – 672с. – (Выдающиеся мыслители). – ISBN 5-222-00461-9. 8. *Маркс, К.* Социология [Текст] / Карл. Маркс ; [Пер.с нем.]. – М. : КАНОН-Пресс-Ц, 2000. – 432с. – (Logica socialis; Теоретическая социология). – ISBN 5-93354-004-8. 9. *Поппер, К.* Логика научного исследования / Карл Поппер ; [Пер. с англ.]. – М. : Республика, 2004. – 447 с. – (Мыслители XX века). – ISBN 5-250-01805-X. 10. *Степин, В.С.* Теоретическое знание: Структура, историческая эволюция [Текст] / В.С. Степин. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 743 с. 11. *Уайтхед, А.Н.* Избранные работы по философии [Текст] / А.Н. Уайтхед – М. : Прогресс, 1990. – 590 с. 12. *Фейерабенд, П.* Избранные труды по методологии науки [Текст] / Пол Фейерабенд ; Пер.с англ. / Под общ.рук. А.Л. Никифоров ; Общ.ред., вступ.ст. Игорь Сергеевич Нарский. – М. : Прогресс, 1986 . – 544 с. 13. *Шестов, Л.* Сочинения [Текст] / Лев Шестов ; Сост., вступ.ст., примеч. Л.В. Поляков. – М. : Раритет, 1995. – 431 с. : 1л. портр. – (Б-ка духовного возрождения).

Надійшла до редколегії 03.03.09.

Рецензент: канд філос. наук, проф. М. С. Курочкіна